

ERMENİ-YAHUDİ ANLAŞMAZLIĞI VE İSRAİL-TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ'NİN ERMENİSTAN'A ETKİLERİ

Dr. Sedat Laçiner*

'Türklerden nefret etmek bizim kanımızda var. Ancak bizler Bulgarlardan ve Yunanlılardan da nefret ederiz. Yahudiler Türkleri severler, fakat Araplardan nefret ederler. Araplar Türkleri pek sevmeyiz. Ve kinin seviyesi yükseldikçe yükselmekte... İsrail'de liseli gençlerin yüzde 40'ı Araplardan nefret ediyor... Acaba Yahudiler sadece Araplardan mı nefret ediyorlar?'

Narek MESROPIAN¹

Giriş

Türkiye ile İsrail'in yapmış olduğu 'stratejik işbirliği'nin her iki ülke için de ayrı ayrı hedefleri vardır ve her iki ülke de bu işbirliğinden sınırlı yararlar ummaktadırlar. Bu çerçevede söz konusu işbirliği Balkanlar'da ya da Kafkaslar'da hiçbir ülkeyi hedeflememektedir. Kafkasya'da resmi ve şekillenmiş bir işbirliği olmamasına karşın bölgede her iki ülkenin de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yakın temasta olduğu bilinmektedir. Örneğin Novikova, ABD'nin Güney Kafkasya'da, 1997 Samuel Berger Raporu'nda belirlenen hedefler doğrultusunda, İsrail ve Türkiye ile yakın mesaiye girdiğini belirtmektedir.² Hal

---

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara. Lisans (Ankara Üni. SBF, Ulus. İlişkiler), MA (Sheffield, İng.), Doktora (Londra Üniv. King's College). İletişim Adresi: Dr. Sedat Laçiner, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Tel: 0312 491 70 14. Cep Tel: 0543 74 350 97

¹ *Goless Armenii*, 5 Ağustos 1997.

² Gayane Novikova, 'Armenia and the Middle East', *MERIA, Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 4, December 2000.

böyle de olsa iki ülke ilişkileri Kafkasya'ya dönük bir ittifak şeklinde algılanamayacağı gibi, İran'ı ya da Ermenistan'ı hedef alması da düşünülemez. Rus çıkarlarına karşı dengeleyici bir faktör olduğunu iddia etmek dahi *zorlama* bir yorum olur. Fakat iki ülke arasında gelişen ilişkiler sadece Araplar'ı (Suriye, Irak, Mısır vd.) kızdırmakla kalmamış, beklenmedik bir şekilde Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve İran da bu işbirliğini kendilerine karşı yapılmış saymışlar ve tepkilerini açıkça ortaya koymuşlardır.³ Ermenistan'ın bu denkleme katılmasında Yunanistan ve İran'ın rolü yadsınmazsa da, asıl etkenin İsrail'in Kafkasya politikalarında Türkiye ve Azerbaycan'a yakın sayılabilecek bir çizgi izlemesi ve Ermeni soykırımı iddialarına destek vermemesi olduğu söylenebilir. Tüm bu gelişmeler Ermenistan'ı İran, Rusya, Yunanistan ve Kıbrıs'a yaklaştırmakla kalmamış, şaşırtıcı bir şekilde Ermenistan'da gizli bir şekilde yaşayan Yahudi düşmanlığını da ortaya çıkarmıştır. Ülkedeki Yahudi sayısı 1000 kişinin altında olmasına karşın, bugün Ermenistan'da bir kesim, karşılaşılan her sorun için Yahudileri ve İsrail'i suçlamaktadır. Reel politika açısından büyük bir etkisi yokmuş gibi görünse de, Ermenistan'da yükselen anti-semitik söylem Ermenistan'ın içine düştüğü izolasyon hissini ve artan 'paranoya'yı anlamak için iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ermenistan'da anti-Semitizmin bu çalışmaya konu olmasının en önemli nedeni de budur. Çünkü Ermenistan'ın içine düştüğü yalnızlık ve hatta 'paranoya' anlaşılmasından Türkiye ile ilişkileri anlaşılabilir ve ileriye dönük öngörülerde bulunulamaz.

Bu çerçevede çalışma ilk olarak Ermenistan'ın yalnızlık ve güvensizlik hissini genel olarak ele alıyor. Ermeniler'in yalnızlık ve 'ihanete uğramışlık' algılamalarının tarihsel ve güncel nedenlerini sorgulayan bu bölümün ardından ikinci bölümde çalışmanın asıl odak noktası olan Ermeni toplumlarında Yahudi düşmanlığına geçiliyor. Öncelikli olarak tarihsel örneklerle değinen çalışma, Osmanlı Dönemi'ndeki deneyimleri detaylandırıyor. Tarihsel deneyimin ardından Ermenistan Yahudileri ve bu toplumun Ermeniler ile ilişkisine odaklanılıyor. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Yahudi vatandaşlarına karşı göstermiş olduğu tarihi hoşgörülü yaklaşım Ermenistan ve Karabağ örnekleriyle karşılaştırılıyor. İkinci bölümün en son kısmında ise Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığının nedenleri irdeleniyor ve özel olarak İsrail'in soykırım iddialarına yaklaşımı ve Türkiye ile ilişkilerinin Ermeniler üzerindeki etkilerine değiniliyor. Sonuç bölümünde ise çalışmanın ulaştığı önemli noktalar özetleniyor.

---

³ İran'ın tepkisi için bkz.: 'Iran Condemns Turkey, Israel US Naval Exercises', *Asbarez*, 16 Ocak 2001.

BÖLÜM I.**ERMENİSTAN: GÜVENSİZLİK VE YALNIZLIK HİSSİ**

Üzerinde bir uzlaşma olmamakla birlikte, Ermeniler kendilerini insanlık tarihinin en eski milletlerinden biri sayarlar. Bazı Ermeni kaynakları Ermeni tarihini M.Ö. 6.000 yılına kadar götürür. Bugünkü Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde ilk yıllarda dikkate değer idareler kurmuşlarsa da, Ermeni tarihinin tamamına yakını bir 'azınlık hayatı' olagelmıştır. Bu dönemde Persler ile Araplar arasında sıkışıp kalan Ermeniler, tarihçiler arasındaki genel kabule göre M.S. 301'de (veya (306) Hıristiyanlığı bir ulusun dini olarak kabul eden ilk halk olmuşlardır. Bu dönemde, ezilmiş bir ulus olarak, Ermenilerin Hıristiyanlık dininden beklentileri oldukça fazla olmuştur. Dini dayanışmaya bel bağlayan Ermenilerin etnik kimliklerinde dinin önemi diğer uluslara nazaran belli bir ağırlık göstermiştir.⁴ Bu beklentilere karşın Hıristiyanlık da Ermenilerin kaderini değiştirememiş ve 653'te Bizanslılar 'savunması zor' olduğu gerekçesiyle Ermenileri adeta Müslüman Arapların insafına terketmişlerdir. Bu dönemde kısa süreli bir otonomiden bahsedilse bile Ermeniler yine azınlık olarak yaşamışlar, Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya akınlarıyla birlikte bu kez bir başka Müslüman idarecinin, yani Selçukluların yönetimi altına girmişlerdir. Selçuklu yönetiminde istikrarlı ve görece rahat bir hayat yaşayan Ermeniler bu dönemde de neredeyse hiçbir bölgede çoğunluğa ulaşamamışlardır. Haçlı seferleri belki de bağımsızlık hedefleyen Ermeni grupların en çok özlemini duydukları gelişme olmuştur. Haçlılara canla başla yardım eden Ermeniler, Klikya bölgesinde Müslüman komşularına ve idarecilerine karşı Haçlıları desteklemişler,⁵ fakat bunun bedelini de ağır bir şekilde ödemişlerdir. Haçlılar beklenildiği gibi Ermenileri 'kurtaramamış', hatta bazı bölgelerde Ermeni halka zarar da vermişlerdir. Böylece Ermeniler Selçuklu yönetimindeki huzurlarını da kaybetmişlerdir. Bundan sonra Memluk devleti bir süre Klikya'yı kontrol ettiyse de, Osmanlıların bölgeye gelişleriyle birlikte Ermeniler için uzun bir Osmanlı Türk yönetimi dönemi başlamıştır. Bağımsız bir devlet olma hayallerini bu dönemde neredeyse tamamen yitiren Ermeniler zaman içinde imparatorluğun çeşitli bölgelerine öylesine yayılmışlardır ki, hiçbir şehirde çoğunluğu oluşturamayacak bir hale gelmişlerdir. Diğer bir deyişle Osmanlı döneminde bir Ermeni şehirden bahsetmek mümkün değildir.⁶ Esnafılık, sanatkarlık, hekimlik gibi önemli iş kollarında yükselen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi altında geniş bir hareket alanı bulmuş,

4 Örneğin Saint Mesrop, bugün bile dini ayinlerde kullanılan Ermeni dilinin alfabesini tamamen dini amaçlar ile icat etmiştir.

5 Michael Foss, *People of the First Crusade*, Londra, Michael O'mara Books Limited, 1997, ss.111, 119-120.

6 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, ss.1-12.

bu çerçevede kendisine gösterilen hoşgörüye hizmetle karşılık vermiş ve diğer etnik unsurların bir adım önüne geçerek, 'sadık millet' unvanını almıştır.⁷ Bu noktaya kadar anlatılanları özetleyecek olursak, karşımıza Yahudilerin tarihlerini andıran bir millet çıkar. Hristiyan olmasına karşın ezilmiş, kendi dindaşlarından yeterince destek bulamamış, hatta onlar tarafından ezilmiş, geniş bir coğrafyaya yayılmış bir halk. Yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalara savrulmuş bu insanlar, tıpkı Yahudiler gibi, barışı ve istikrarı Osmanlı döneminde yaşamışlardır. Fakat bu tablo 19. yüzyılla birlikte değişmiş, Rus ve İngiliz politikaları arasında sıkışıp kalan Ermeniler her seferinde kendi devletlerine karşı kışkırtılmışlar, buna karşın yeterli yardımı alamayarak Osmanlı güvenlik güçleriyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Rusya ve İngiltere bu dönemde Osmanlı Hristiyanlarının neredeyse tamamına (Sırp, Bulgarlar, Yunanlılar vb.) bağımsız birer devlet kurdurmuş, fakat Ermeniler istedikleri ilgiyi görememişlerdir. Bu noktada şu gerçeği belirtmekte yarar vardır, eğer Rusya ve İngiltere gerçekten istemiş olsa idi Ermeniler çok daha kısa bir zamanda, üstelik de Osmanlı toprakları üzerinde, çoğunluğu oluşturmadıkları halde bağımsız bir devlet kurabilirlerdi. Diğer bir deyişle ne Rusya ne de İngiltere belli bir dönem için bağımsız bir Ermenistan için ısrarcı olmuş, aksine kimi örneklerde Ermenileri bağımsız olmamaları için engellemişlerdir. Bağımsız bir Ermenistan'ı hedeflediklerinde ise çıkarları birbirine uymamıştır.⁸ Bu sonuçta büyük güçlerin çekişen çıkarları kadar Ermeni milliyetçiliğinin sağlam temellere oturmamış olmasının da büyük bir rolü vardır. Belli bir bölgede dahi çoğunluğu oluşturamayan bir etnik grubun milliyetçiliği zayıf kalmaya ve dış kaynaklara bağımlı olmaya mahkumdur. Sonuçta Ermeniler ayrılıkçı hareketlerinin cezasını ağır bir şekilde ödemişler, önce devlet nezdindeki ayrıcalıklı konumlarını kaybetmişler, ardından yüzlerce yıl yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalmışlardır, savaş ve kötü koşulların da etkisiyle binlercesi hayatlarını kaybetmiştir. Tüm bu olanlar için Türkleri suçlayan Ermenilerin Rusları, Fransızları ve İngilizleri de en hafif tabiriyle 'sitem' ile andıklarını belirtmekte yarar vardır. Birinci Dünya Savaşı boyunca yine İngilizler, Fransızlar ve Ruslar tarafından kışkırtılan Ermeniler'e Paris'te ve Sevr'de yardım ve ayrı devlet sözü verilmiş, fakat bu sözlerde yine durulmamış, Ermeniler bir anlamda bir kez daha dindaşlarının ağır ' ihanetleri'ne uğramışlardır. Klıkya bölgesinde Ermeniler'i Müslüman halka karşı kullanan Fransızlar durum kötüleşince Ermeniler'i yüzüstü bırakmış⁹, Kafkasya'da kurulan küçük Ermeni devleti ise büyük

⁷ Osmanlı yönetim sistemi ve bunun içinde Ermeniler konumu konusunda bkz.: Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001); Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, (Ankara: ASAM, 2000); A. Erçikan, *Ermeniler'in Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarındaki Roller*, (Ankara: 1949).

⁸ Ermeni sorununda uluslararası çekişme için bkz.: Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996).

⁹ Fransa'nın Ermeniler politikası için bkz.: Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, (Konya: S.Ü. Vakfı Yayınları, 2001).

Ermenistan hayallerini, ‘dostları’ yardım etmeyince toprak ve asker kaybederek ödemiştir. Kısacası Ermeniler’e göre Ermeniler’in tarihi düşmanlarla ve ihanetlerle doludur. Bu algılama Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra da devam etmiştir. Eski SSCB’nin en küçük ülkesi olarak, denizlere kapalı çevresi düşmanlarla (Türkiye, Azerbaycan, İran) çevrili bağımsız Ermenistan, Karabağ olayları nedeniyle Rusya’ya karşı da dostane duygular ile dolu olmamıştır. Özellikle ilk dönemlerde ülkenin hemen her kurumunu KGB ajanları ile dolduran, ekonomiyi çökme noktasına getiren Ruslar, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Ermenistan’da da sevilmiyorlardı.¹⁰ Buna bir de Gorbaçov’un *status quo* yanlısı Karabağ politikası eklenince, 1980lerin sonu ve 1990ların başında Rusya’ya tepkiler had safhaya ulaşmıştır. Radikal Ermenilere göre Rusya Ermenistan’a ‘ihanet ediyor’, onun yerine Müslüman Azerbaycanlılara destek oluyordu. Halk gösterileriyle pekişen bu ‘ihanete uğramışlık ve yalnızlık hissi’, Rus birlikleri Baku’ye girdiğinde bile dağılmış değildir.¹¹ Rusya’ya duyulan güvensizlik, kısmen de olsa Türkiye’nin bölgeye ‘sınırlı’ müdahalesiyle dağılmaya başlamıştır. Azerbaycan’a hemen her konuda destek veren Türkiye, Rusya, Ermenistan ve İran’ı istemeyerek de olsa birbirine yaklaştırmış, Türkiye’nin bölgede ağırlığını arttırdığına inanan Rusya’nın Ermenistan’a büyük askeri yardımlarda bulunmasına yol açmıştır. Rus silahlarıyla Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan Rusya’ya duyduğu güvensizliği biraz olsun aşmayı başarmışsa da, bu politikası dış ilişkilerinde hareket alanını daraltmış, onu Batı güvenlik sisteminden uzaklaştırmıştır. Rus üslerini ülkesinde barındıran ve Rusya’nın ‘bir dediğini iki etmeyen’ bir Ermenistan’ın dış politika hedefleri tamamıyla ABD, Avrupa ve İsrail’in bölgedeki çıkarlarıyla ters hale gelmiştir.¹² Bu durum Bakü petrollerinin yükselen önemiyle daha bir belirginlik kazanmış, politikalar arasındaki uçurum arttıkça güvensizlik de artmıştır. Gelinek noktada diğer bölge ülkeleri Rusya’nın etki sahasından kaçmaya çalışırken, Ermenistan tam tersi bir politika izlemiştir.¹³ Şüphesiz yaşanan ‘yalnızlık’ ve ‘kuşatılmışlık’ hissinde en önemli faktör Ermenistan’ın saldırgan dış politikası olmuştur. Ermenistan komşularını tehdit

¹⁰ Novikova, ‘Armenia...’.

¹¹ Country Review, Armenia 2001, Houston, Texas, CountryWatch, 2001, ss.16-17.

¹² Ermenistan’ın Batı’dan uzaklaşımını Koçaryan’ın şu sözleri açıkça ortaya koyar: ‘Türkiye’de ABD’nin askeri üsleri var. Fakat hiç kimse bu üslerin Türkiye’nin bağımsızlığına hanel getirdiğini düşünmüyor... Ermenistan’daki Rus üslerinin bölgede istikrarı sağlayıcı bir etkisi vardır. Bu üs halkımıza daha geniş bir güvenlik hissi vermektedir.’ Ara Tadevosian, ‘Kocharian Woos Europe’, *IWPR*, CRS No. 87, 18 Haziran 2001.

¹³ Örneğin Gürcistan ve Azerbaycan ülkesinde NATO ya da NATO üyesi bir ülkenin üslerinin kurulması yönünde açık ya da ima yoluyla talepte bulunurken, Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan vasıtasıyla Ermenistan’ın NATO’ya girmeyi düşünmediğini NATO’ya bildirmiştir: ‘NATO Secretary General Robertson in yerevan’, *Asbarez*, 16 Ocak 2001; Novikova, ‘Armenia...’.

ettikçe ve yayılcı politikalarını dış güçlerin (özellikle Rusya) gerçekleştirmeye çalıştıkça bölgede tepki görmüş ve bu sarmal dışarıda izolasyona, içeride ise dış dünyaya karşı güvensizliğe yol açmıştır. Bu durumda Türkiye'nin Kafkasya politikasının rolü de şüphesiz yadsınamaz.¹⁴ Ermenistan ile ilişkilerini Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesine bağlayan Türkiye fiiliyatta Ermenistan'a karşı bir tür siyasi ve ekonomik ambargo uygulamış, bu da Ermenistan'ı zor durumda bırakarak kuşatılmışlık hissini arttırmaya yol açmıştır. Bu kuşatılmışlık hissi 1990lı yılların sonunda öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, Ermenistan sadece Türkiye ve Batı'yı değil, Türkiye'nin dost saydığı ülkeleri de potansiyel 'düşman' olarak algılamaya başlamıştır. Örneğin 27 Ekim 1999'da Erivan'da parlamento binasına kanlı bir baskın düzenlendiğinde, Ermenistan Başbakanlığı adına basın sözcüsü Tigran Abramyan, baskından dolayı Türkiye, İran ve Rusya'yı suçlayabilmiştir.¹⁵

Ermenistan'ın içine düştüğü yalnızlığın nedenlerini özetledikten sonra geçmişte ve günümüzde Ermeni toplumunda Yahudilere karşı siyasi ve toplumsal tepkilere ve bunun güncel politikaya etkilerine değineceğiz.

BÖLÜM II.

ERMENİLER ARASINDA YAHUDİ DÜŞMANLIĞI VE NEDENLERİ

II. a. Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni-Yahudi İlişkileri: Ermeni Anti-Semitizminin Tarihsel Kökenleri

Tarihte çok sık karşı karşıya gelmemelerine karşın, koyu bir dini taassup içinde yaşayan ilk dönem Ermeni toplumlarında Yahudi düşmanlığının bulunduğu kolayca tahmin edilebilir. Bu döneme ilişkin ciddi bir çalışma bilgimiz dahilinde olmamasına karşın Osmanlı dönemi anti-Semitizmin Ermeniler arasında sanıldandan çok daha güçlü tarihsel kökleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Ermenileri arasında anti-Semitizmin **ilk nedeni** dinidir. Hıristiyan Ermenilere göre Yahudiler Hz. İsa peygambere yaptıklarından dolayı 'büyük günahkarlardı' Onlar sadece Hz. İsa'yı öldürmekle kalmamış, 'sapkın inançlarını Hıristiyan toplumlarının içinde yaşatmaya devam da etmişlerdi. Diğer bir çok Hıristiyan mezhep ve topluluğunda olduğu gibi Osmanlı Ermenileri arasında da 'kan içme' efsanesi yaygındı. Bu inanca göre Yahudiler Passover orucu esnasında genç Hıristiyan Ermenilerin kanlarını kullanıyorlardı. Bu anlayış öylesine yaygındı ki zaman zaman Ermenilerin asılsız iddiaları sonucu Yahudi cemaati

---

¹⁴ Türkiye'nin bu süreçte oynadığı rol bir başka çalışmada daha detaylı olarak ele alınacağından bu çalışmada konuya yüzeysel olarak değinilmekle yetinilecektir.

¹⁵ 'Ermenistan, Türkiye, İran ve Rusya'yı Suçladı', *Anadolu Ajansı*, 15 Kasım 1999.

zor durumda kalıyor, bazı olaylar ise trajik sonuçlar ile bitiyordu. Amasya Olayı bunlar içinde en çok bilinenidir. Bu olayda Ermeni bir kadın, Yahudileri bir Ermeni çocuğu kanını içmek amacıyla kaçırdıklarını iddia etmişti. Kadının iddiası Amasya'yı karıştırırken bir çok Yahudinin hayatına mal olacak süreç de başlamış oluyordu. Tarihçi Stanford J. Shaw söz konusu olayları şu şekilde tasvir ediyor:

'Baskınlar ve isyanları günlerce süren saldırılar takip etti. Ayaklananlar şehrin Yahudi mahallesini yok ederken, kadın, erkek, çocuk ayırmaksızın hemen herkesi dövdüler, darp ettiler.¹⁶ Ermeni cemaatinin ileri gelenleri Osmanlı Valisi üzerinde baskı kurarak aralarında Haham Yakub Avayu'nun da bulunduğu Yahudi liderleri tutuklaması için ikna ettiler. Tutuklananlar ağır sorgulama altında suçlarını itiraf etmek zorunda kaldılar ve asıldılar. Ancak, daha sonraları kaçırılıp öldürüldüğü iddia edilen çocuk bulundu. Bunun üzerine yeni atanan Osmanlı Valisi suçlama sahiplerini cezalandırdı. Fakat geçen zaman içinde zarar gören Yahudiler artık çok geçti.'¹⁷

Dini önyargılara karşın Yahudi cemaati imparatorluktaki nüfus ve etkinliğini hızla arttırmıştır. Bu eğilim ticaret ve sanat dallarında önemli bir yeri bulunan Hıristiyan unsurların, özellikle Rum ve Ermenilerin, aleyhine olduğundan Yahudiler ile Ermeniler arasında bir anlaşmazlık nedeni daha ortaya çıkmıştır. Bu rekabetten daha çok Yahudilerin zararlı çıktığı söylenebilir. Bir çok Yahudi, Ermeni ve Rum saldırılarına uğrarken, bazıları da yine bu gruplarca öldürülmüştür.¹⁸ İmparatorluğun son iki yüzyılında Batılı devletlerin imparatorluk üzerindeki ekonomik ve siyasi etkilerini arttırmaları Osmanlı Yahudileri için bir diğer olumsuz gelişmeydi. Avrupalı ve Amerikalı tüccarlar daha çok dini sebeplerle Rum ve Ermenileri tercih ediyor, Hıristiyan-Yahudi nüfuz çekişmesinde kendi dindaşlarının yanında yer alıyorlardı. Buna karşın Yahudilerin güvenebilecekleri dış kaynaklar son derece sınırlıydı. Onlar daha çok kendi aralarındaki dayanışmayı arttırıyor, bunun yanında Osmanlı bürokrasisi ile ilişkilerini geliştiriyorlardı. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında İzmir'de olduğu gibi Ermeni ve Rumlar etkinliklerini arttırdıkça Yahudilere bu gruplarca yapılan hakaret ve baskıda da artışlar yaşanmıştır. Hıristiyan – Yahudi rekabeti Saray'da ve finans sisteminde çok daha şiddetliydi. Ermeni bankerler Osmanlı finans sisteminde tekel halini

¹⁶ Örnekler için bkz. Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, (New York: New York University Press, 1991), s. 148.

¹⁷ Shaw, *The Jews...*, s. 84.

¹⁸ Abrahm Ben-Yakob (Jerusalem), 'The Immigration of Iraki Jews to the Holy Land in the 19th Century', sunulmuş tebliğ, *First International Congress for the Study of Sephardic and Oriental Judaism*, 27 Haziran 1978, aktaran Stanford Shaw, 'Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire', www.tetedeturc.com/Armenien/Antisemitisme.htm; Stanford J. Shaw, 'Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire', *Belleten*, Cilt: LIV, 68, 1991, s. 1129.

aldıklarında nüfuzlarını kullanarak Yahudi bankacı ve tüccarları Sultan'a ya da diğer etkili isimlere şikayet ediyorlar, bu 'kumpaslar' sonucunda bazı Yahudiler hayatlarını dahi kaybedebiliyorlardı.

Yahudiler için **üçüncü** büyük olumsuz gelişme Avrupalı ülkelerin Osmanlılara karşı kazandıkları askeri zaferlerdi. Yahudilerin imparatorluktaki rahatları bir ölçüde Osmanlının başarılarına da bağlıydı. Hıristiyan Avrupa orduları Osmanlı topraklarını işgal ettikçe bu bölgelerdeki Yahudiler, tıpkı Müslüman ahali gibi büyük zararlara uğruyorlardı. Çünkü yeni gelenler bu iki grubun mallarına el koyuyor, Ermeni, Yunan ve Bulgarları desteklerken Yahudi ve Müslümanları cezalandırıyorlardı. Bu ortam Yahudileri Müslümanlara yaklaştırırken, Ermenilerin de dahil olduğu Hıristiyan grupları ayrılıkçı hareketlere ve dış unsurlar ile işbirliğine itti. Geline nokta böylece Yahudiler ile Ermeniler arasındaki gerginliği daha da arttırdı. Öyle ki yüzyılın sonunda Ermeniler, Yahudileri devletin ulusçu hareketlere karşı 'ajanı', ya da potansiyel 'ihbarcısı' olarak görüyorlardı. Bu döneme ilişkin söz konusu kanaatler Ermeniler arasında öylesine güçlüydü ki, bugün bile bazı Ermeniler 1915 tehcir kararının Yahudiler ve masonların teşvikiyle alındığını iddia etmektedirler. Hiçbir delile dayanmayan bu iddiaların ciddiye alınması zorsa da Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığını göstermesi açısından yararlıdır.

Tahmin edilebileceği üzere Osmanlı Yahudileri için **dördüncü** olumsuz gelişme ayrılıkçı etnik hareketlerin yükselmesi idi. Bunlardan özellikle Arapların yoğun olduğu vilayetler ile Balkanlar'daki durum dikkat çekicidir. Bu bölgelerde Yahudilerin neredeyse 'tek koruyucusu' Osmanlı devleti ve onun valisiydi. Araplar ve Hıristiyanlar Yahudileri şüphyle karşıyor, kimi zaman ise 'günahkar' olarak görüyorlardı. Bu sonuçta dini taassup ve ön yargılar kadar Yahudilerin dışa kapalı cemaat yapıları da yadsınmaz. Ancak neden ne olursa olsun yalnız kalan Yahudiler devlete daha çok yaklaştılar ve diğer etnik grupların tepkisini daha çok çektiler. Örneğin, 1897 Girit Savaşı'nda açıkça gözlemlendiği gibi, bir çok Yunan isyanında Yahudiler Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bunun karşılığında bir çok yerel çatışmada Osmanlı askerleri Yahudi halkı koruma görevini üstlenmiştir. Özellikle Suriye'de Hıristiyan Araplar ve Ermenilerin nefreti karşısında dengeleyici unsur yine Osmanlı güçleri olmuştur.

Özetleyecek olursak, Osmanlı döneminde diğer bazı Hıristiyan gruplar gibi Ermeniler de Yahudilere dini ve kişisel nedenlerle saldırdılar ve onları tehdit olarak gördüler. Bu saldırılar kaçınılmaz olarak şiddetli gerginliklere yol açtı ve iki toplum arasındaki karşılıklı nefreti daha da arttırdı. Bu tablo karşısında izole olmaktan çekinen Yahudiler, Ermenilere karşı diğer etnik gruplar ile işbirliği yoluna gittiler:

'Devam edegelen Yunan ve Ermeni baskı ve cinayetlerine karşı Yahudilerin kızgınlığı öyle bir kine yol açtı ki bir çok Yahudi 1896 ve 1908'deki karşılıklı çatışmalarda Kürt ve Lazların Ermeni mahallelerine saldırılarını aktif bir şekilde desteklediler ve onlara yardımcı oldular. Yahudiler bu

olaylarda Ermenilerin nerede saklandığını Kürtlere gösterdiler ya da onlara bizzat katıldılar. Sonuç Ermeniler arasında Yahudilere karşı kinin daha da artması ve saldırıların devam etmesiydi.¹⁹

Sonuç olarak denebilir ki Osmanlı İmparatorluğu yıllarındaki deneyimlerimiz Ermeniler arasında Yahudi düşmanlığının geleneksel bir hal aldığını kanıtlamaktadır.²⁰

II.b. II. Dünya Savaşı: Hitler-Ermeni İşbirliği İddiaları

Kökleri tarihte bulunan ulusal alışkanlıklar kolay kolay sona ermez ve Ermeniler de bu konuda bir istisna oluşturmazlar. Bu bağlamda I. Dünya savaşı sonrasında da Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığı devam etmiştir denebilir. Öyle ki II. Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Londra'ya geçtiği bir raporunda Türkiye'deki Ermenilerin Naziler için uygun bir işbirlikçi olduklarını iddia etmiştir. Bu raporu bizlere aktaran araştırmacı Ayhan Ozer'e göre Ermenilerin Naziler'e yatkınlığı sadece dönemin Türkiye hükümetini değil Türkiye Yahudilerini de telaşlandırmıştır.²¹

Bazı kaynaklara göre ise Ermeniler Naziler ile askeri alanda da işbirliği yapmış, hatta sayıları 20.000'i bulan Ermeni gönüllülerden oluşan bir Ermeni Lejyonu (diğer adıyla 812. Tabur) Naziler'in emrinde Ruslar'a karşı savaşmışlardır. Bu Ermenilerin temel amacı ise Ruslar'a kaptırdıkları toprakları yeniden ele geçirmek ve Türkiye ile İran'dan da ekleyecekleri yeni topraklar ile 'Büyük

¹⁹ Shaw, *The Jews...*, s. 210.

²⁰ Osmanlı Yahudileri ve onların diğer etnik gruplar ile ilişkileri için ayrıca bkz.: B. Braude ve B. Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (New York: Holmos and Meier, 1982), ss. 185-207; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, (Princeton: 1984); C. H. Dodd, *Nations in the Ottoman Empire: A Case Study in Devolution*, Hull Papers in Politics, No. 18, University of Hull, April 1980; Uriel Heyd, 'The Jewish Community of Istanbul in the Seventeenth Century', *Oriens*, Vol. VI, 1953, ss. 299-314. Stanford J. Shaw, *The Jews...*; Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust, Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945*, (London: Macmillan Press Ltd., 1993); M. Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, (Ankara: İletişim Yayınları, 1991); Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, (İstanbul: Alperen Yayınları, 2001); Hakan Alkan, *500 Yıllık Serüven, Belgelerle Türkiye Yahudileri I*, (İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2000); Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (İstanbul: Ayraç, 2001); Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, (İstanbul: Belge, 1999); Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (Ankara: İletişim Yayınları, 1998).

²¹ F.O. 371/30031/R5337, Public Record Office, içinde Ayhan Ozer, *The Armenian-Nazi Collaboration in WWII*, http://www.ataa.org/ataa/ref/arm_nazi.html

Ermenistan'ı kurmaktır.²² Bu dönemde *Hairenik* gibi bazı Ermeni yayınları yoğun bir şekilde anti-Semitik yayınlar yapmışlar ve Nazilerin politikalarına hak vermişlerdir.²³

II.c. Ermenistan Yahudileri ve Yükselen Yahudi Düşmanlığı

'Dağ Yahudileri'²⁴ olarak adlandırılan Kafkasya Yahudileri bugünkü Ermenistan'ın en eski sakinlerindedir. Yahudilerin bu bölgeye gelişleri 1. yüzyıla kadar dayandırılabilir.²⁵ İlk çağlarda bir çoğu başka bölgelere göçmüşse de, 19. yüzyılda İran ve Polonya'dan (*Eşkinaziler*) göçlerle Yahudi nüfusu yeniden artmıştır. Mayıs 1918'de Ermeniler bağımsız Ermenistan'ı ilan edince modern çağda ilk kez olarak Ermeniler ile Yahudiler devlet-vatandaş ilişkisi içine girmişlerdir. Bu dönemde Ermeni milliyetçiliği radikalizmi kısa dönemli bir korkuya neden olduysa da ilişkilerde ciddi bir sorun olmadığı söylenebilir. Ancak Ermeni milliyetçileri başarısız olunca ülke Sovyetler Birliği'nin yönetimine girmiştir.

Stalin'in göç politikalarıyla 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenistan'da Yahudi toplumu 5.000 kişiye kadar ulaşmıştır.²⁶ En önemli göçlerin 1965 ve 1972 yıllarında yaşandığı söylenebilir.²⁷ 1970 ve 1980'lerde Yahudi cemaati hızla İsrail'e ve başka bölgelere göçmüş ve Ermenistan ile Karabağ bölgesindeki sayıları çok azalmıştır. Tüm bu gelişmelere karşın denebilir ki ikinci bağımsız

---

22 Nazi-Ermeni işbirliği ile ilgili olarak bkz.: Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, (London: 1980); *The Times*, 19 July 1941, p. 5, also see Sonyel, *The Great...*, p. 183; Türkaya Ataöv, *Hitler and the "Armenian Question"*, (Ankara: 1984); Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, (TTK, 2000), pp. 182-183; James G. Mandalian, *Who Are The Dasnags*, (Boston: Hairenik Press, 1944).

Ozer, *The Armenian...*; 'Ermeni Nazi İşbirliği', *INAF Haber Bülteni*, 31 Ocak 2001; 'The Armenian Allegation of Genocide', www.byegm.gov.tr.

23 Örnekler için bkz.: Ozer, *The Armenian...*

24 Lev Gorodetsky, 'Mountain Jews in Jeopardy', *The Jerusalem Post*, 31 Ekim 2001.

25 Yahudilerin bu bölgeye Ermeni Kralı I. Tigran döneminde geldikleri ve ilk gelenlerin sayılarının 10.000'i bulduğu tahmin ediliyor. Fakat bu konudaki kanıtların çok kuvvetli olmadığı belirtilmelidir. Sydney Galanty, '2000-Strong Jewish Community in Armenia Struggles to Retain Identity', *The Armenian Mirror-Spectator*, 27 June 1998. Geçtiğimiz yıla kadar Ermenistan'da Orta Çağlar'daki Yahudi varlığı ile ilgili ciddi bir bulguya rastlanmıyordu. Ancak en son araştırmalar bunun tersini ortaya koymuştur. Bu dönem Yahudi varlığını gösteren bir mezar alanı Hebrew Üniversitesi araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmıştır: 'Ancient Jewish Cemetery Found', *Russia Intercessory Prayer Network*, 2 April 2001.

26 Göçler 1828 ve sonrasında yoğunlaşmıştır.

27 'The Jewish Community of Armenia History and Activities', www.iatp.am/resource/ngo/jewish/text.html

Ermenistan devletine kadar Yahudiler bölgede hemen her türlü rejimi ve çok farklı etnik grupların yönetimini görmüş ve varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır.

1991 yılında Ermeni devleti Yahudileri resmen azınlık olarak tanımışsa da, Yahudilerin binlerce yıldır yaşadıkları bu ülkedeki statüsü, Ruslar, Azerbaycanlılar ve Polonyalıları ile birlikte 'misafir' olarak belirlenmiştir.²⁸ Bağımsızlık sonrasında 'paranoya' düzeyine varan güvensizlik ve korku Yahudilerin 'dış güçlerin ülkedeki ajanları' olarak görülmelerine neden olmuştur.

Ermenistan'daki faal Yahudi derneklerinden bazıları şunlardır: *Birleşik Ermenistan Yahudi Topluluğu*, *Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi* (JDC), *İsrail İçin Yahudi Ajansı* (JAFI). Ayrıca Yahudilerin Erivan'da bir de sinagogları vardır. Bu sinagogun bir kütüphanesi ve bir de *Köelet* adlı aylık dergisi vardır. Erivan sinagogu Ermenistan'da son 70 yıl içinde açılan ilk sinagogdur ve sinagog da Yahudi inançları ve İbranice üzerine ders veren bir de sınıf bulunmaktadır. İkinci bir sinagog da Sevan şehrinde ve sayıları yok denecek kadar azalmış olan bir topluluğa hizmet vermektedir. Dini ve toplumsal toplantılarda İsrail ve Amerikalı diplomatların koruyuculuğu dikkat çekicidir.

1990'lar boyunca artan çatışmalar, etnik gerginlik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Yahudi sayısı 2000 yılında Ermenistan'da 500 aileye (yaklaşık 1500) kişi düşmüş, Karabağ bölgesinde ise sadece 30 kadar Yahudi kalabilmiştir.²⁹ 2001 yılında toplam Yahudi sayısının 1000 kişinin dahi altına düştüğü tahmin edilmektedir. Bunların önemli bir kısmı devlet dairelerinde memur, esnaf ya da aydın kesim olarak tabir edebileceğimiz kişilerdir ve son dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle hemen hepsinin hedefi İsrail'e, ya da bir Avrupa ülkesine göç edebilmektir. Pazar okullarında genç yaşlı insanlar büyük bir çabayla İbranice öğreniyorlar. Bunda İsrail'in teşviki varsa da asıl hedefin dış göç

28 'Anti-semitism in Armenia', *NCSJ Armenia Country Report*, 2001. Diğer eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan'da da geniş çaplı bir milliyetçilik dalgası yaşanmış, Ermeni olmayan hemen her unsura karşı çıkmıştır. Dil bu konuda başı çekmiş, Rusça ve diğer azınlık dilleri yerine Ermenice konuşulması özendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Ermenice güçlü bir dil değildir ve bölge dilleri (Rusça, Türkçe ve Farsça) ile rekabet edebilmesi çok güçtür. Nitekim bağımsızlıktan 10 yıl sonra gelinen nokta Ermenice'nin yeterli olmayacağı ve Rusça'nın yeniden özendirilmesinin gelişme için şart olduğu yönündedir. Bu konudaki bir tartışma için bkz.: Susanna Petrosian, "Armenia's Cultural Watershed", *IWPR*, CRS No. 82, 14 Mayıs 2001.

29 'Antisemitism in the Former Soviet Union and the Baltic Republics', içinde *Antisemitism Worldwide 1997/8*, Tel Aviv; 'Armenia' içinde *Antisemitism in Georgia, Azerbaijan and Armenia*, *UCSJ Special Report*, Union of Councils for Soviet Jews, 25 Ağustos 1999. Komşu Azerbaycan'daki Yahudi sayısı 3.500 civarındadır ve Sovyet Yahudileri Konseyler Birliği'ne göre bu ülkede ciddi bir anti-Semitizm izine rastlanmamaktadır: *Azerbaijan*, *Union of Councils for Soviet Jews*, net aracılığıyla, www.fsumonitor.com/stories/asemlaz.shtml.

olduğu söylenebilir.³⁰ Bu kişiler de daha önceki Yahudiler gibi son derece uyumlu kişiler ve hepsi sıradan bir Ermeni gibi, anadilleri olarak Ermenice'yi konuşuyorlar ve Sovyet dönemi de dahil devlet ile herhangi bir problemleri olmamış kişiler. Devlet kademelerinde yoğunlukla yer almışlar. Bir çoğu karma evlilik yapmış olan bu insanlar Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihe kadar tipik bir Ermeni gibi yaşamışlardır.

II.d. Karabağ Yahudileri

Benzeri bir durum Karabağ Yahudileri için de geçerlidir. Hatta Sovyet döneminde ülkenin başka bölgelerinde yaşayan Yahudiler, etnik hoşgöründen yararlanmak ve anti-semitik akımlardan kaçmak için Azerbaycan'a bağlı bu otonom bölgeye sığınmışlardır.³¹ Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde Yahudi düşmanlığı yapılırken, Karabağ'da Yahudiler dinlerini açıktan yaşamışlar, üzerinde Davut yıldızı bulunan yardım paketleri Bakü'den hiçbir şekilde gizlenmeye ihtiyaç duyulmaksızın bu bölgeye ulaştırılmış, bölge Yahudileri adeta altın çağlarını yaşamışlardır.³² Fakat bu dönemde bile Ermeni milliyetçileri Yahudileri tehdit ederek bölgeden koparmaya çalışmışlardır.³³ 1988 yılındaki çatışmalara sayıları çok az da olsa bazı Yahudiler Ermeni ordusunun yanında katıldı. Buna karşın Nagorna Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a geçmesi ile Ermeni olmayanlara karşı hoşgörüsüzlük tırmanmış ve sayıları 30'a kadar düşmesine karşın Yahudiler sökülüp atılması gereken 'yabancı bir unsur' olarak görülmeye başlamışlardır.³⁴ Yönetimin tamamen Ermeniler'in eline geçmesi ile birlikte ise Yahudi düşmanlığı olabildiğine artmış, Yahudiler kendilerini, kimliklerini saklamak zorunda hissetmişlerdir. Bugün Ermeniler, Yahudi azınlığı küçümseme amacıyla 'Yid'ler takma ismiyle çağırıyor, ya da kötü anlamlara gelen diğer sıfatları kullanıyorlar.³⁵ Diğer bir deyişle Yahudi olmak Karabağ'da büyük bir sorundur. Daniel ve Svetlana Groisman çiftinin son dönemde uluslararası basına yansıyan tecrübeleri konuya ışık tutuyor. 1990-1994 yılları arasında Ermeni ordusunda yer alan Svetlana Daniel Groisman yaşadıklarını şöyle özetliyor:

---

³⁰ Sydney Galanty, '2.000 Strong Jewish Community in Armenia Struggles to Retain Identity', *Mirror-Spectator*, 27 Haziran 1998.

³¹ Gelenler özellikle Ukrayna ve Rusya'nın bazı sorunlu bölgelerinden gelmişlerdir. Yahudilerin bu bölgeye geliş sebepleri arasında iş ve karma evlilikler de dikkat çekicidir: Steve Sverdlow, 'The Forgotten Jews of Karabakh', *Institute for War & Peace Reporting*, CRS No. 85, 4 Haziran 2001, Londra.

³² Sverdlow, 'The Forgotten...?'

³³ Karabağ Yahudileri'nden Maria Spector Groisman, daha 1977 yılında kendisinin Ermeni milliyetçiler tarafından tehdit edildiğini söylüyor: Sverdlow, 'The Forgotten...?'

³⁴ Sverdlow, 'The Forgotten...?'

³⁵ 'Yabancı', 'ucube' bunlardan bir kaç.

‘Bizler Ermeni bile değildik, yine de burada kaldık ve Karabağ’a ihanet etmedik. Şimdi ise insanlar bizi Yid’ler diye çağırıyorlar... Savaşın sonra yeni hükümet savaş gazilerine tazminat ödedi. Fakat Daniel’in başvurusunu reddettiler ve “safkan Ermeniler”e verilen ödülün alamadı. 1998 yılında şehir mahkemesi garajımıza el koyduğunda, garajı bir Ermeni’ye verdiler ve “sadece Ermeniler tam vatandaşdır. Sizler İsrail’e gitmelisiniz” dediler.³⁶

Amerikan Yahudisi bir çift olan Alexander ve Sventlana çiftinin yaşadıkları da ibretlik ve Ermeni anti-Semitizminin boyutlarını ortaya seriyor. Savaş boyunca büyükanne ve büyükbabalarının yanında kalan bu çiftin başına gelenleri büyükbabaları Nuisia Sarkisian şöyle anlatıyor:

‘Dört yıl süren savaş boyunca çocukları okula göndermedik. Ölü gibi evin bodrumuna saklıyorduk. Bizler çok korktuk, çünkü onlar Ermeni değildi. Bakü üzerinde onları kaçırabilmek için her şeyi yaptık.’³⁷

Bu örnekler 1998 öncesi Yahudi düşmanlığını açıkça ortaya koyuyor. Bu tarihten sonra ise durum Karabağ’da çok daha kötü bir hal aldı. Karabağ Yahudileri, Erivan ve Bakü’deki yardım amaçlı Yahudi örgütleriyle bağlantı kurmakta bile zorluk çekiyorlar. Buradan çıkmak isteyen Yahudilerin karşılaştığı önemli bir sıkıntıda Karabağ’ın işgal altında bölge olması nedeniyle başka bir ülkeye geçmede zorluklarla karşılaşmalarıdır.

II.e. Ermenistan Yahudileri ve Yahudi Düşmanlığı

Ermenistan’daki anti-Semitizm ise bireylere baskıya ek olarak, daha çok ‘hayali bir Yahudi düşman’a dönüktür. Kötü giden hemen her şeyden dolayı Yahudi unsurları suçlayan bir kesime göre Batı’da ve bölgede çok güçlü, ama gizli bir Yahudi ağı bulunmaktadır ve bu ağ kurduğu komplolarla Ermenistan’ı zor duruma sokmaktadır. Bu anlayış bir çok olayda kendisini göstermekle birlikte, 1997 yılında Rus askerlerinin Ermenistan’da kalmaya devam etmesi için mecliste yapılan oylamadan sonra daha bir kristalleşmiştir. Oylamada Ermeni milletvekilleri neredeyse oybirliğiyle Rus askerinin Ermenistan’da bulunmasını onayladılar. Ret oyu kullanan milletvekili sayısı ise sadece dörttü. Buna rağmen Meclis Başkan Yardımcısı Ara Saakian Ermenistan üzerinde Yahudi lobisinin ‘çok kötü’ emelleri bulunduğunu belirterek, karşı renkte oy kullanan milletvekillerini ve Ermenistan topraklarında **Rus askeri istemeyen Ermenileri Yahudiler’in oyununa gelmekle** suçladı. Saakian’a göre Yahudi lobisi bu kez Azerbaycan

³⁶ Sverdlow, ‘The Forgotten...’.

³⁷ Sverdlow, ‘The Forgotten...’.

petrollerinin peşindeydi ve Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı destekliyordu.³⁸ Saakin'in üzerinde durduğu 'Yahudi tehlikesi' bu konuşmadan sonra geniş bir şekilde tartışıldı. Bu tartışmalarda Ulusal Demokratik Birlik hareketinin yayın organı olan Ajzm'in yaklaşımı önemlidir. Bu gazete Ermenistan yöneticilerinin Yahudi deyince Batı'yı, İsrail'i ve ABD'yi anladıklarını iddia ederek paranoya düzeyine varmış bir korkudan bahsetmiştir. Buna göre Ermenistan'da Yahudilere karşı duyulan korku ve güvensizliğin nedeni azınlığın faaliyetlerinden çok Ermenistan'ın algılamalarından ve dış dünya ile ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Ermenistan'da Yahudi düşmanlığı en üst makamlara kadar tırmanmış durumdadır. Anti-Semitizm ve Yahudilere duyulan güvensizlik basın yayın organlarında da görülmüştür. Örneğin Igor Muradyan'ın Nisan 1999 tarihinde *Golos Armenii*'de yazmış olduğu makale buna güzel bir örnektir. Muradyan yazısında 'Aryan' Ermeniler ile 'Semitik' Yahudilerin yüzyıllardır karşı karşıya geldiklerini ve ilişkilerinde rekabet ve çatışmanın hakim unsur olduğunu belirtmiştir. Yine Muradyan'a göre Yahudiler bölgede etnik çatışmaları harekete geçirmek istemektedirler. Büyük bir Yahudi Komplosu'ndan bahseden yazarın Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkilere de değinmesi dikkat çekicidir. Muradyan'a göre 'Türkiye'yi kuran Genç Türkler masondur ve Yahudiler ile yakın ilişkileri' vardır.³⁹

Ayrıca çeşitli Yahudi derneklerinin toplantı ve yayınları da Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte Ermenistan'ın eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında anti-Semitizmin güçlü olduğu yerler arasında olduğunu doğrulamaktadır.⁴⁰

III. Ermeni-Yahudi Güvensizliğinin Nedenleri

Şu ana kadar verilen örnekler Ermeniler ile Yahudiler arasında tarihi bir güvensizliğin bulunduğunu ve bunun zaman zaman düşmanlık boyutuna ulaştığını göstermektedir. Bu bölümde söz konusu 'düşmanlığın' nedenleri ele alınacaktır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Tarihsel nedenler,
- b. Dini nedenler,
- c. Batı'ya karşı duyulan güvensizlik,
- d. Azerbaycan petrollerinde İsrail ve Yahudi lobisinin tutumu,

³⁸ Mikael Danielian, *Express-Chronicle* (çev. Lena Cochran) aktaran UCSJ, 'An Armenian Journalist Discusses "The Jewish Problem" in Armenia', *Union of Councils for Soviet Jews*, 12 Kasım 1997.

³⁹ Igor Muradyan, *Golos Armenii*, April 1999. Yazının İngilizce versiyonu için bkz: 'Armenia', via net, www.fsmonitor.com/stories/082599caucasus.shtml.

⁴⁰ 'Ambassador S. Escudero: No Anti-semitism in Azerbaijan', *Azarkhaber*, 23 - 30 December 1998.

- e. İsrail'in sözde soykırım iddialarına yaklaşımı ve
- f. Türkiye-İsrail işbirliği.

III. a. Tarihsel Nedenler

Tarihsel nedenlere Osmanlı dönemi kısmında değinilmişti. Sovyetler Birliği döneminde bu konuda olumlu bir gelişme olduğunu söyleyebilmek zordur. Aksine, diğer etnik gruplarda olduğu gibi komünist sistem Ermeniler üzerinde de 'komplocu' yaklaşımları güçlendirmiştir. Geleneksel olarak karşılaştığı sorunları dış güçlere bağlama eğilimi yüksek olan Ermeni toplumu baskıcı komünist idare döneminde daha şüpheli ve komplocu bir hale gelmiştir.

Ermeniler arasında Yahudilere karşı duyulan tarihsel şüpheliğine ek olarak Yahudiler ile Türkler arasında köklerini tarihten alan dostane ilişkiler de Ermenileri daha şüpheli olmaya itmektedir.

III. b. Dini Nedenler

Dini nedenlere de daha önceki bölümlerde kısmen değinilmişti. Bu bölümde üzerinde durulması gereken nokta dinin Ermeniler için diğer uluslar ile kıyaslanamayacak derecede öneme sahip olmasıdır. Bir topluluğu ulus yapacak güçlü öğelere sahip olmayan Ermeniler için Ermeni kimliğinin en önemli unsurudur Hıristiyan olmaktır. Bu da Hıristiyanların en eski hastalıklarından olan Yahudi şüpheliği ve düşmanlığını kuvvetlendirmektedir.⁴¹

III. c. Batı'ya Karşı Duyulan Güvensizlik

Yeni kurulan Ermenistan devletinin en önemli karakteristiği yalnızlık ve 'terk edilmişlik' hissidir. Sovyet döneminin de etkisiyle Ermeniler karşılaştıkları hiçbir sorun karşısında Batılı ülkelere güvenememişlerdir. Ermeni toplumu Batı'daki güçlü Ermeni diasporasına karşın Batı'ya karşı sürekli bir şüpheliçilik içinde olmuştur. Hatta bu duygu zaman zaman 'ihanete uğramışlık' hissine de neden olmaktadır. Yahudilere ve İsrail'e karşı duyulan güvensizlikte bu duygu-

⁴¹ Anti-Semitizmin dini kökenleri için bkz.: David I. Kertzer, *The Popes Against The Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-semitism*, (2001); Sidney G. Hall, *Christian Anti-semitism and Paul's Theology*, (2000); Judith Taylor Gold and Joseph Gold (eds.), *Monsters and Madonnas: The Roots of Christian Anti-Semitism*, (New York: Syracuse University Press, 1999); Rosemary Ruetether, *Faith and Fratricide: The Theological Roots of Anti-semitism*, (New York: Seabury Press, 1971); David M. Szonyi (ed.), *The Holocaust: An Annotated Bibliography and Resource Guide*, (New York: KTAV for the National Jewish Research Center, 1985); Turkkaya Ataöv, 'The Jewish Holocaust and the Armenians', in Turkkaya Ataöv (ed.), *Armenians in the Late Ottoman Period*, (Ankara: 2001), pp. 314-344.

nun da büyük bir rolü vardır. Çünkü Ermeniler çoğu zaman Yahudileri ve İsrail'i suçlarken aslında Batı'yı kastetmektedirler. Onlara göre Yahudiler Batı sisteminin bölgedeki ve Ermenistan'daki temsilcileridir. Bir çok Ermeni için CIA ve MOSSAD, İsrail ve ABD aynı anlamlara gelir.⁴²

III. d. Azerbaycan Petrolleri, İsrail ve Yahudi Lobisi

Son on yılda İsrail'in ve uluslararası Yahudi lobisinin Kafkasya'ya dönük yaklaşımlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri de Hazar ve çevresindeki petrol yatakları olmuştur. Amerikalı Yahudi işadamları konuya petrol ihalelerinden en yüksek payı kapmak ve çıkarılacak petrolü en güvenli yollardan bölge dışına çıkarmak kaygılarıyla yaklaşmaktadırlar. Bu da Azerbaycan'la iyi geçinme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buna karşın Yahudi gruplarının Ermenistan gibi küçük, dışa kapalı, kaynakları sınırlı ve hemen hemen tüm komşularıyla kavgalı bir ülkede ticari çıkarlarının Türkiye ve Azerbaycan ile kıyaslanamayacak bir düzeyde olacağı aşikardır. Bu nedenlerle Amerikan Yahudi lobisi, Ermeni grupların da etkisiyle çıkarılan ve Azerbaycan'a Amerikan yardımlarını neredeyse tamamen yasaklayan 907 sayılı kararın kaldırılmasında büyük bir çaba harcamışlardır.⁴³ Bu çerçevede Yahudi lobisinin faaliyetleri yerel Yahudiler üzerinde baskının artmasına neden olmuştur.

Sadece Yahudi lobisinin değil, devlet olarak İsrail'in bölgeye dönük politikaları da Ermenistan'ı rahatsız etmektedir. Araplar ile sorunları had safhaya ulaşan İsrail'in İran ile de anlaşamadığı bir ortamda yeni petrol kaynaklarının bu ülke için ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tel Aviv petrole ek olarak diğer konularda da (Pazar, ticaret vb.) Azerbaycan'ın da dahil olduğu Türk dünyasını bir alternatif ve şans olarak görmektedir. Bunlara ek olarak İslam dünyasının en önemli etnik gruplarından olan Türkler ile iyi ilişkiler geliştirmek İsrail'in politikalarına meşruiyet kazandırması açısından da büyük önem taşımaktadır. İsrail'in Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirme politikasının temel nedenleri bu şekilde özetlenebilir. Ancak İsrail sadece Azerbaycan'la değil bölgenin diğer önemli ülkelerinden Gürcistan ile de ilişkilerini geliştirmeye ve ABD'nin bölgedeki politikalarıyla çelişmemeye büyük bir özen göstermektedir.⁴⁴ Tüm bunlara karşın İsrail'in bölgesel çatışmalarda herhangi bir tarafa destek olmaktan kaçındığı açıktır. Böyle bir yaklaşım tabii karşılmalıdır. Buna rağmen kendilerini desteklemeyen ülkeleri Azerbaycan'ı destekliyor sayan Ermeniler için durum farklıdır. Ermenistan'a göre İsrail, Azerbaycan'a örtülü bir

---

⁴² *The Ajzhn* gazetesinde 13 Mayıs 1997'de yayımlanan 'Onlar Yahudi Deyince Batının Bir Temsilcisini Anlıyorlar' adlı makale bu konuda iyi bir örnektir. Söz konusu makalenin İngilizce özeti için bkz.: Danielian, *Express*...

⁴³ 'Anti-semitism in Georgia, Azerbaijan and Armenia', *UCSJ Special Report*, 25 August 1999.

⁴⁴ Novikova, 'Armenia...?'

destek vermektedir. Oysa ki Ermenistan'ın İsrail için ekonomik değeri oldukça sınırlıdır. Bu nedendir ki diplomatik ilişkisi bulunmasına karşın İsrail'in Erivan'da bir büyükelçiliği bulunmamaktadır. İsrail'in Ermenistan ile ilgili faaliyetlerini İsrail'in Gürcistan Büyükelçisi Tiflis'ten yürütmektedir. Aynı şekilde Ermenistan'ın İsrail'e bir büyükelçi göndermesi 2000 yılını bulmuştur.⁴⁵

Son yıllarda Ermenistan basını ve yönetimi İsrail'in Azerbaycan'a askeri yardım yaptığından dahi şüphelenmeye başlamış, hatta bazı çevreler bu konuda kesin kanaatlere sahip olmuşlardır. Buna benzer iddialar Karabağ çatışmaları esnasında da ortaya atılmış ve Ermeniler Yahudi grupların ve İsrail'in Azerbaycan'a yardım ettiğini iddia etmeye başlamışlardır. Hatta araştırmacı Jane Hunter bu dönemde İsrail'in Azerbaycan'a, Ermenistan'a karşı kullanılmak üzere silah sattığını öne sürmüştü.⁴⁶

11 Eylül sonrasında Türk 'İslam anlayışı'nın yükselişi ve Türkiye ile birlikte Azerbaycan'ın da Batı politikalarında önem kazanmış olması Ermenistan'da Türkiye-Azerbaycan-İsrail işbirliği konusunda 'aşırı' yorumlara neden olmuştur. Örneğin bu ilişkiye dikkat çeken Ermeni *Nezavisimaya Gazeta* 4 Aralık 2001'de Azerbaycan'ın İsrail ve Türkiye'den askeri teçhizat aldığını iddia etmiştir. Buna göre sadece Azerbaycan değil Gürcistan da Türkiye ve Bazı Batılı ülkelerce askeri açıdan desteklenmektedir. İstihbaratını Lübnan'da yayın yapan *Muari* adlı bir gazeteye dayandıran *Nezavisimaya Gazeta* iddialarını bir adım daha ileri götürerek İsrail'in Azerbaycan'a 100 tank ile 30 askeri servis helikopteri vereceğini de iddia etmiştir.⁴⁷ Karabağ'da çatışmalar devam ederken de benzeri bir dedikodunun yayıldığı hatırlanacak olursa Ermenistan'da İsrail'e dönük güvensizliğin boyutları daha kolay anlaşılabilir. Konunun Azerbaycan boyutuna bakıldığında ise Azerbaycan yönetiminin kompleks bloklaşmalar yoluyla tepkileri üzerine çekmek istemediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan yönetimi bu yöndeki tüm iddiaları reddetmiştir. Son olarak Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Mehmet Nevruzoglu Aliyev Azerbaycan ile İsrail arasında stratejik bir işbirliği olduğu yolundaki imaları reddetmiştir. Aliyev'e göre Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkileri diğer herhangi bir üçüncü dünya ülkesi ile olan ilişkilerinden çok da farklı değildir.⁴⁸

İsrail'in Azerbaycan politikasından bahsederken İsrail ile bölgenin bir diğer devleti olan Gürcistan arasındaki gelişen ilişkilere de değinmek gerekir. Tür-

45 The Jewish Community of Armenia, History and Activities, www.iatp.am/resource/ngo/jewish/text.html.

46 Jane Hunter, 'Israel and Turkey: Arms for Azerbaijan', *Middle East International*, 23 October 1992, s. 12.

47 "İsrail-Türkiye-Azerbaycan", *AZG, Armenian Daily*, 6 Aralık 2001.

48 Saadet Oruç, "Azerbaijani Ambassador Aliyev: Azerbaijan is the Key State in the Strategies of Our Age", *Turkish Daily News*, 22 Ağustos 2001.

kiye ve Azerbaycan ile ilişkileri çok yakın olan Gürcistan'ın Rusya ve müttefiklerine karşı Türkiye, ABD ve İsrail'e yaklaşmaya çalışması önemli bir gelişmedir. Şu anda İsrail, Gürcistan'a en çok yatırım yapan ülkeler arasında yer almaktadır.⁴⁹ ABD'nin ve Türkiye'nin Gürcistan'a verdiği siyasal destek ve Ermenistan ile Gürcistan arasındaki görüş farkları ve çatışma alanları⁵⁰ dikkate alındığında İsrail'in bu denkleme katılması manidar olmaktadır ve bu gelişme Eriwan'da İsrail'e duyulan şüpheleri arttırıcı bir etkiye neden olmaktadır.

III. e. İsrail'in Sözde Soykırım İddialarına Yaklaşımı

Ermeni-Yahudi ve Ermenistan-İsrail ilişkilerinde belki de en büyük 'çıban başı'nı sözde soykırım iddialarına İsrail'in verdiği tepki oluşturmaktadır. Çünkü son yıllarda Ermenilerin izlediği en önemli strateji Yahudi holokostu ile Ermeni iddiaları arasında paralellik kurmak ve Yahudilerin holokost nedeniyle yararlandıkları 'ayrıcılıklar'dan yararlanabilmektir. Ermenilere göre 20. yüzyılın ilk soykırımını 1915 yılında Osmanlıların (onlar sadece 'Türkler' diyor) Ermeni halkına uyguladığı sözde zulümler oluşturur. 1915 tehcirini '*pre-Holocaust*', yani 'holokost öncesi holokost' olarak adlandıran Ermenilere göre Naziler tarafından Yahudilere yapılan soykırım ile Ermenilere yapıldığı iddia edilen 'muameleler' arasında hiçbir fark yoktur. Hatta, Türklerin 'yaptıkları hoş görüldüğü, gerekli tepki gösterilmediği için Naziler cesaret almış ve Yahudileri bu sayede soykırıma uğratabilmişlerdir.'⁵¹ Bu iddiaya göre Ermenilere en büyük desteği Yahudilerin vermesi gerekir.⁵² Bu iddiaların asılsızlığı ve sahte belge ve yanlış bilgiler üzerine kurulu olduğu Türk kamuoyunun ve bilim adamlarının malumudur. Fakat dünya kamuoyunun bu iddialara inanmasına ramak kalmıştır

⁴⁹ Bu listede yer alan diğer ülkeler Türkiye, İrlanda, ABD, Kore, Almanya, İngiltere, Hollanda ve Rusya da yer almaktadır: *Fact Sheet: Republic of Georgia*, 1 August 2001, www.bignis.doc.gov.

⁵⁰ Ermenistan ile Gürcistan arasındaki en önemli sıkıntıyı Gürcistan'daki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu konuda detaylı bir çalışma için bk.: Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, 'The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus', *Armenian Studies*, No. 2, June-July-August 2001, ss. 186-210.

⁵¹ Bu konuda Ermeni araştırmacılar Hitler'in bir sözünü kullanmaktadırlar. Ancak bu sözün kaynağı meçhuldür ve bu sözü kullanan hiçbir kaynak sözün orijinal kaynağını vermemekte, hepsi bir diğer ikincil Ermeni kaynağına atıfta bulunmaktadır. Tarihi belgelerde en az iki kez tahrifatta bulunan bir Ermeni grubunun varlığı dikkate alınacak olursa bu sözün gerçekliğinin tartışmalı olduğu söylenebilir.

⁵² Ermeni tarihçi Richard Hovanissian Ermenilerin bu konudaki duygularını şu sözler ile tercüme eder: 'Ermeniler, İsrail'in ne nedenle olursa olsun soykırımı tanımamasından özellikle büyük bir yara aldılar. Yahudi deneyimleri dikkate alındığında bu durum bir kat daha fazla acı veriyor.' Marilyn Henry, "Armenia Asks Israel to Recognize Turkish Genocide", *The Jerusalem Post*, 22 Nisan 1999.

ve bu noktada Yahudilerin tutumu büyük önem kazanmıştır.⁵³ Ermeni gruplara göre Yahudilerin destek vermesi halinde ‘soykırım’ iddialarını kabul ettirmek an meselesidir. Bu bağlamda Ermenistan ve Ermeni lobisi uzun yıllardır İsrail’e ve diğer ülkelerdeki Yahudi gruplara Ermenilerin de holokosta uğradıkları iddiasını kabul ettirmeye çalışmaktadırlar.⁵⁴ Ancak bu çabalar İsrail ve Yahudi gruplarınca düzenli olarak reddedilmiştir.

Son 20 yıldaki tecrübe incelendiğinde şu olaylar öne çıkmaktadır:

İlk olarak 1978 yılında Ermeni yanlısı bir filmin İsrail devlet televizyonunda gösterilmesi engellenmiştir. Bu tarihte İsrail Yayıncılık Otoritesi (IBA) tarafından Kudüs’teki Ermeni mahallesini konu alacak bir film siparişinde bulunulmuştu. Ancak daha sonra anlaşıldı ki film, Ermeni mahallesinden çok 1915 olayları ve bu olayların tipik Ermeni iddiaları çevresinde yeniden kurgulanmasından ibarettir. Filmin yönetmeni Michael Arlen filmde Türklere hakaretlerde bulunmakla kalmayıp Türk-Ermeni çatışmalarını da tek taraflı bir katliam şeklinde yansıtıyordu. Doğal olarak IBA filmin gösterimini reddetti ve filmin tek taraflı hazırlanmış bir Ermeni propaganda filmi olduğunu kabul etti. Bu kabulde Türkiye’nin taleplerinin rolü olmuşsa da asıl etkenin İsrail Hükümeti ve Türkiye Yahudilerinin çabaları olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye’den İsrail’e gitmiş yahudilerin çabaları da unutulmamalıdır.

1982 yılında ise bu kez bir grup Ermeni araştırmacı ve onlar gibi düşünen bir grup ‘Ermeni soykırım’ iddialarını İsrail’in başkenti Tel Aviv’de düzenlenecek olan Holokost ve Soykırım başlıklı uluslararası bir sempozyuma taşımak istediler. Ancak İsrail Dışişleri Bakanlığı bu girişimi erken tespit etti ve başvuruların önemli bir kısmı kabul edilmedi ya da vize başvuruları reddedildi. Fakat Ermeniler bunun üzerine İsrail aleyhine ‘akademik özgürlükler zedeleniyor’ gerekçesiyle uluslararası bir kampanya başlattılar.⁵⁵

Üçüncü çarpıcı gelişme ise Eylül 1989’da gerçekleşti. Bu kez Rum lobisinin de desteğini alan Ermeni lobisi Kongre’de sözde Ermeni soykırımını anmak için bir gün tahsis edilmesi için bir tasarı hazırladı ve çok sayıda Senatör de bu çerçevede ikna edildi. 1985 ve 1987 yıllarındaki girişimler başarısızlığa uğ-

⁵³ ‘Dr. Yar Auron Responds to Shimon Peres’ Statements’, *Asbarez*, 18 April 2001.

⁵⁴ Henry, “Armenia...”

⁵⁵ Israel Charny, ‘The Conference Crisis. The Turks, Armenians and the Jews’, in *The Book of the International Conference on the Holocaust and Genocide. Book One: The Conference Program and Crisis*, (Tel Aviv: 1982); on, *The Banality...*, pp. 354-355; Leora Eren Fruncht, ‘A Tragedy Offstage No More’, *The Jerusalem Post*, 15 June 2000. Also see: Amos Elon, ‘Their Holocaust’, *Ha’aretz*, 11 June 1982; Yad Vashem, ‘We and the Armenians’, *Ha’aretz*, 29 June 1982; Israel Amrani, ‘A Little Help for Friends’, *Ha’aretz*, 20 April 1990; Norman G. Finkelstein, *The Holocaust Industry, Reflections on Exploitation of Jewish Suffering*, (Verso Books, 2001), Chapter 2.

ratılmış olmasına karşın bu kez dengeler Ermenilerden yanaydı ve Türkiye'nin tek başına bu girişimi durdurabilmesi zor görünüyordu. Bu noktada Yahudi lobisinin aktif desteği devreye girdi. Ayrıca İsrail, ne kadar reddederse reddetsin, Washington'daki diplomatik temsilcileri vasıtasıyla tasarımı engellemeye çalıştı. Bu çabalar bazı liberal Yahudi gruplarca ağır bir dille eleştirildiyse de İsrail böylece Ermeni iddialarına karşı tavrını daha bir netleştirmiş oluyordu. Bu noktada İsrail'in desteğinin alınmasında ve Amerikan Yahudilerinin harekete geçmelerinde Türkiye Yahudilerinin büyük bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Özellikle Hahambaşı'nın her bir senatöre gönderdiği kişisel mektupların önemli bir etkisi oldu. Hahambaşı yazmış olduğu mektubunda söz konusu dönemde Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı olarak büyük acılar yaşadıklarını ancak 'soykırım' kelimesinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirtti. Hahambaşı'nın üzerinde durduğu bir diğer nokta da başta Yahudiler olmak üzere Osmanlı döneminde azınlıklara karşı büyük bir hoşgörü gösteren Türkler ile Ermenilerin çizdikleri tablo arasındaki uyumsuzluk oldu.⁵⁶

1990'da ise bir diğer film 'Ermenistan'a Yolculuk' IBA ile Ermeniler arasında yeni soruna neden oldu. IBA'nın verdiği bilgilere göre bu filmin gösterilmemesi için İsrail'de yaşayan 100.000'e yakın Türkiye Yahudisi protesto mektubu gönderdi. Ayrıca yine Türkiye'deki Yahudiler de aktif bir lobi faaliyeti yürüttüler. Daha sonra söz konusu olay ile ilgili olarak bir açıklama yapan IBA Yöneticiler Kurulu'nun bir üyesi film hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

'Film propaganda malzemeleri içermektedir ve bu haliyle toplumun bir kesimini rencide edecektir. Çünkü holokost sadece Yahudilere karşı yapılmıştır.'⁵⁷

Özetleyecek olursak 1970 ve 1980ler boyunca resmi İsrail görüşü Ermeni iddialarının aksine olmuştur. Fakat bu dönemde Ermeniler ile ilişkilerini fazlaca bozmak istemeyen İsraililer bu yaklaşımlarını 'perde arkası'ndan sürdürmeyi yeğlemişlerdir. Son dönemde ise İsrail'in tavrında Türkiye lehine bazı değişikliklerin olduğu ve İsrail'in açıkça tavır alabildiği söylenebilir. İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Peres'in Türkiye'ye 2001 yılı içinde gerçekleştirdiği ziyaret buna güzel bir örnek oluşturur. Ermeni iddialarını 'anlamsız' olarak değerlendiren ve İsrail'in Ermeni iddiaları konusundaki konumunu daha bir netleştiren Peres sözlerini şöyle sürdürmüştür:

'Biz Holokost ile Ermeni iddiaları arasında herhangi bir benzerlik yaratılmasına dönük her türlü çabayı reddediyoruz. Hiçbir şey Holokost gibi olamaz. Ermenilerin yaşadıkları bir trajedidir fakat bir holokost değildir... İsrail Ermeni sorunu konusunda tarihi veya felsefi bir tavır almamalıdır.

---

⁵⁶ Auron, *The Banality...*, s. 356.

⁵⁷ *Kol Haair*, 22 June 1990 aktaran Auron, *The Banality...*, s. 359.

Eğer böyle bir tavır alacaksak da, tarihi gerçekleri çarpıtmamak için çok dikkatli olmalıyız.⁵⁸

Peres'in konuşmasında Türkiye ve İsrail'i 'aynı botta iki ülke' olarak tasvir etmesi ve ayrıca Amerikan Yahudi lobisinin Türkiye'ye olan desteklerinin sürmesini temenni etmesi de önemlidir.

Sadece İsrail değil Yahudi diasporası da Ermeni iddialarını reddetmiştir. Örneğin İngiltere Yahudileri açıkça Ermeni iddialarına destek vermeyeceklerini açıklamışlardır. Buna Türkiye Yahudileri de katılmıştır. Türkiye Yahudileri adına yapılan açıklamalarda holokostu anma törenlerine Ermenilerin de dahil edilmesinin öldürülen Yahudilere karşı bir saygısızlık olacağını söylediler.⁵⁹

İsrail'in ve Yahudi grupların Ermeni sorununda aldığı Türkiye'ye yakın, fakat Ermenileri çok kızdıran bu tavrının nedenleri incelendiğinde bunda tarihi gerçeklerin, yani böyle bir soykırımın olmadığı gerçeğinin rolü olduğu kabul edilse de daha önemli nedenlerin de bulunduğu kabul edilmelidir. Bu nedenlerin başında holokosta uğramış tek ulus olmanın ayrıcalıklarının bırakmak istememek gelmektedir. Bu çerçevede Yahudi gruplar diğer ulusların katliam iddialarının holokost kategorisinde değerlendirilemeyeceğini iddia etmektedirler. Bu tavrın bir diğer nedeni ise Türkiye'nin kararlı tutumudur. Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemeyen gruplar Türkler ile Ermeniler arasındaki bir tartışmada, üstelik de emin olamadıkları bir konuda taraf olmak istememektedirler. Bu sebeplere Yahudiler ile Ermeniler arasındaki tarihsel soğukluk ve İsrail'in Türkiye ve bölge ile ilgili stratejilerini de eklemekte yarar vardır. Son bir neden olarak da soykırım kavramını kolay kullanılabilir hale getirmeme çabası anılabilir. Bu bağlamda eğer Ermeni iddiaları kolayca 'soykırım' olarak kabul edilirse başta Filistinliler olmak üzere bir çok ulus soykırım iddiasında bulunacak ve bu da İsrail'in de dahil olduğu bir çok ülkeyi zor durumda bırakacaktır.

Özetle, Ermenilerin beklentilerine karşın Yahudi cemaatinin önde gelen temsilcileri ve İsrail devletinin üst düzey yöneticileri açıkça Ermeni iddialarını

⁵⁸ 'Peres: Armenian Allegations are Meaningless', *Turkish Daily News*, 10 April 2001; Thomas Patrick Carroll, 'Ankara's Strategic Alignment with Tel Aviv: Implications for Turkey and the Region', *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 3, No. 5, May 2001; Boyodjian, 'Peres...?'

⁵⁹ 'Rabbi in Turkey Says Jews Only in the Holocaust Day', *Asbarez*, 26 January 2001. Holokost Anma Günü ve Ermeni faaliyetleri ile ilgili olarak bkz.: Sedat Laçiner, 'Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question', *Armenian Studies*, No. 3, September-October-November 2001, ss. 233-257. Çalışmanın geniş bir Türkçe özeti için aynı dergide, 'İngiltere'de Ermeni Diasporası ve Ermeni Sorunu', ss. 160-165.

reddederek, söz konusu olaylar ile Yahudi soykırımı arasında bağlantı kurulamayacağını ilan etmişlerdir.⁶⁰

III. f. Türkiye – İsrail Yakınlaşması

Ermenistan'da, Yahudilere ve İsrail'e tepkiyi arttıran belki de en önemli etken Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmadır.⁶¹ Çalışmanın başında da belir-

⁶⁰ Doğal olarak tüm Yahudilerin Ermeni sorununda aynı görüşleri paylaştıklarını söyleyebilmek zordur ve yanıltıcı olur. Aksine bazı Yahudi gruplar Ermeni iddialarını desteklemekte ve ülkeleri ile birlikte Türkiye'ye ağır eleştiriler yöneltebilmektedirler. İsrail'in koalisyon sistemi zaman zaman bu grupların üst mevkilere yükselmesine de neden olmaktadır. Ancak denebilir ki bu tür görüşler seslendirilse de İsrail'in resmi görüşü son 30 yıl içinde değişmemiştir. Bu görüşlere örnek verecek olursak ilk olarak Yossi Beilin Nisan 1994'de radikal Ermeni görüşlerine destek vermiştir. Bu kişi daha sonra İsrail Dışişleri bakan yardımcısı olacaktır. Bunu takibeden yıllarda ise iki İsraili bakan Ermeni iddialarına duydukları sempatiyi belirtmişlerdir. Ancak bu açıklamaların yapıldığı dönemde zamanın İsrail Dışişleri Bakanı David Levy bu açıklamaların İsrail'in resmi görüşünü yansıtmadığını söylemiştir. Bu konuda en önemli gelişme ise İsrail Eğitim Bakanı Yossi Sarid'in okullardaki müfredata Ermeni iddialarını yansıtmaması olmuştur. Türkiye bu girişime büyük bir tepki gösterdiyse de başarılı olamamıştır.

⁶¹ İsrail-Türkiye yakınlaşması konusunda bkz.: Efraim Inbar, 'Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership', *Meria*, Vol. 5, No. 2, June 2001; Raphael Israeli, 'The Turkish-Israeli Odd Couple', *Orbis*, 2001, pp. 65-79; Robert W. Olson, *Turkey's Relations with Iran, Syria, and Russia, 1991-2000: The Kurdish and Islamist Questions*, (Mazda Pub., 2001), ss. 125-165; Hakan Yavuz, 'Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 27, No. 1, 1997, pp. 22-37; Meltem Müftüler-Bac, *Turkey and Israel: An Evolving Partnership*, Ariel Center For Policy Research, Policy Paper No. 47, 1998; Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the Eastern Mediterranean*, (London: Frank Cass, 1987); Amikam Nachmani, 'The Remarkable Turkish-Israeli Ties', *Middle East Quarterly*, June 1998; Neil Lochery, 'Israel and Turkey: Deepening Ties and Strategic Implications, 1995-98', *Israel Affairs*, 5, no.1, Fall 1998; George Gruen, 'Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations', *Israel Affairs*, 1, no. 4; Daniel Pipes, 'The Emerging Turkish-Israeli Entente', *The National Interest*, Winter 1997/98; Dov Waxman, 'Turkey and Israel: A New Balance of Power in the Middle East', *The Washington Quarterly*, Vol. 22, No. 1 (Winter 1999), pp. 25-32; Don Waxman, 'Turkey and Israel: A New Balance of Power in the Middle East', *Washington Quarterly*, Winter 1999, Vol. 22, No. 1; Alan Gresh, 'Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East', *Middle East Journal*, 52, No. 2, Spring 1998; John Tirman, 'The Ankara-Jerusalem Axis', *Nation*, 1 April 1999, Vol. 268, No. 1; Anat Lewin, 'Turkey and Israel', *Journal of International Affairs*, Fall 2000, Vol. 54, No. 1; Nadia E. El-Shazly, 'Arab Anger at New Axis', *World Today*, January 1999, Vol. 55, No. 1; Gil Dibner, 'My Enemy's Enemy', *Harvard International Review*, Winter 1998/1999, Vol. 21, No. 1; Stanley K. Sheinbaum, 'Israel Plays Turkey', *NPQ, New Perspectives Quarterly*, Summer 1996, Vol. 13, No. 3; Alptekin Dursunoğlu, *Stratejik İttifak, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü* (Strategic Alliance, The Story of Turkey-Israel Relations), (Ankara: Anka Yayınları, 2000); Kamer Kasım, 'Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı', içinde İdris Bal (ed.), *Türk Dış Politikası (Turkish Foreign*

tildiği üzere bu işbirliğinin Ermenistan'a karşı yapıldığını iddia etmek neredeyse imkansızdır. Buna karşın Yunanistan, Suriye ve İran ile birlikte Ermenistan da Türkiye-İsrail işbirliğini kendi çıkarlarına karşı saymış ve karşı-ittifak peşinde koşmuştur. Suriye, İran, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'yle imzalanan antlaşmalar bu çabanın bir ürünüdür. Türkiye'nin Gürcistan ile yakınlaşmasını arttırması ve işbirliğini askeri alanda yardıma taşınması Ermenistan'ın korkularını daha da arttırmış, bazı Ermeni gruplar Ermenistan'ın çevresinde Türkiye ve müttefikleri tarafından daralan bir çemberin oluşmaya başladığına inanmaya başlamışlardır. Bu korkuları İran ve Yunanistan tarafından beslenen Ermenistan bu çerçevede İsrail'in Türkiye ile işbirliğini 'abartmakta'dır. Sonuçta Ermeni halkı ve yönetimi Türkiye-İsrail yakınlaşmasını kendilerine karşı bir tehdit olarak algılayabilmektedir. Dönemin Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian bu durumu 1999 yılında şu şekilde ifade etmiştir:

'İsrail ve Ermenistan'ın bölgedeki çıkarları taban tabana zıttır. İsrail'in Türkiye ile işbirliğine ek olarak İsrail Azeri petroleriyle de ilgileniyor.'⁶²

Bu sözlerine karşın kendilerinin İsrail ile iyi ilişkiler geliştirebilmek için büyük bir gayret sarf ettiklerini ve Ermenistan'ın Rusya ve İran ile iyi ilişkilerinin Ermenistan-İran ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğini⁶³ söylese de gerçeklerin bu 'temenniler' ile uyuşmadığı bilinmektedir.

İsrail algılaması doğal olarak Ermenistan'daki Yahudilerin durumlarını da yakından ilgilendirmektedir. Milliyetçi Ermeni gruplar Yahudileri İsrail'in ülkedeki 'ajanları' olarak algılıyor ve bir an önce İsrail'e gitmelerini istiyorlar. Bu ortamda İsrail ile Türkiye'nin isimlerinin Ermeni basınında sıklıkla birlikte telaffuz edilmesi dikkat çekmektedir.

Türkler ile Yahudiler arasındaki yakınlaşmanın bir diğer boyutu olarak ise Amerikalı Yahudiler'in Türkiye'ye yaklaşımı örnek gösteriliyor. Buna göre Amerikan Yahudi lobisi Ermeni sorunu da dahil olmak üzere Türkiye için çalışmaktadır. Bu konuda doğrudan bir tavır almaktan çekinen Ermeni basını dolaylı yollardan bu ittifaka dikkat çekiyor. Örneğin 23 Eylül 2000'de yayınlanan Ermenice günlük bir gazete olan Ayots Ashkar'ın Yahudi lobisinin ABD yönetimi-

Policy, (Ankara: Alfa, 2001); Süleyman Özmen, 'Türkiye İle İsrail Arasındaki İlişkiler' (Turkey and Israel Relations) içinde *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, (İstanbul: IQ, 2001); Alp Tanır, *Türk İsrail İlişkilerinin Tarihsel Köken*, yayınlanmamış mastır thesis, Ankara, 1996.

⁶² Marilyn Henry, "Armenia Asks Israel to Recognize Turkish Genocide", *The Jerusalem Post*, 22 Nisan 1999.

⁶³ Henry, "Armenia..."

ni Monica Lewinsky olayını da kullanarak tehdit ettiği, Türkiye'nin de bu lobinin yolundan gittiğini duyurması dikkatlerden kaçmamıştır.⁶⁴

Sonuç

Ermeniler ile Yahudiler tarih içinde çok fazla karşı karşıya gelmemiş olmalarına karşın karşılaştıkları dönemlerde birbirlerinden fazlaca haz etmedikleri ortadadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki tecrübeler Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığını ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni, bugün de etkisini sürdürmekte olan dini önyargılardır. Tarihsel olarak bir Ermeni için Yahudiler 'güvenilmez' ve 'karanlık' insanlardır. Bu dönemde kişisel ve toplumsal çekişmeler ekonomik ve siyasi alandan taşarak iki toplum arasında 'kin' noktasına varan bir anlaşmazlığa varmıştır. İmparatorluk çökerken Yahudiler, Ermenilere karşı Müslüman grupları desteklemişler, adeta Ermenilerden intikamlarını almaya çalışmışlardır. Sovyet döneminde aradaki güvensizliği giderecek bir ortam oluşmadığı gibi Ermeniler arasında komplocu yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır. Sovyetler'in dağılmasından sonra ise Ermenistan'ın içine düştüğü yalnızlık hissi Yahudilerin büyük zararlar görmesine neden olmuştur. Karabağ çatışmalarında yaşananlar bunun tipik bir örneğidir. Bağımsızlıktan sonra Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından sarıldığı hissine kapılan ve saldırgan tavırlarıyla hemen herkesin tepkisini çeken Ermeniler bu yalnızlık hissini de etkisiyle ülkedeki azınlıklar üzerinde baskı kurmuşlardır. Bundan Türk Azerbaycanlılar kadar Yahudiler de paylarına düşeni almışlardır. Bugün sayıları 1000 kişinin altına düşmesine karşın Yahudilere ve onların devleti olarak kabul edilen İsrail'e karşı duyulan güvensizliğin temelinde azınlıkların Ermenistan'daki faaliyetleri olamaz. Sonuç olarak Ermeniler arasında tarihsel kökleri güçlü bir anti-Semitizm olmakla birlikte, günümüzdeki anti-Semitizmin en önemli nedeni dış dünyaya karşı duyulan korku ve yalnızlık hissidir. Diğer bir deyişle Ermenistan'ın korkuları azınlıkları kurban olarak seçmiştir. Bundan sonraki 'kurban' ise meçhuldür.

---

⁶⁴ Aktaran Union of Councils for Soviet Jews, "Armenian Newspaper Says Jews Blackmailed the United States", 26 Eylül 2000.